

Vzpomínka na Jana Beneše

PETR KOURA

V pátek 1. června 2007 odešel z tohoto světa ve věku 71 let jeden z nejnvýraznějších představitelů české kultury, spisovatel, publicista a bývalý politický vězeň komunismu Jan Beneš.

Jelikož od listopadu 2006 působil též v poradním sboru ředitele Odboru archiv bezpečnostních složek PhDr. Pavla Žáčka, PhD., chceme mu zde věnovat malou vzpomínku a vzdát tak hold této výjimečné osobnosti, která podstatnou část svého života věnovala aktivnímu boji proti komunismu.¹

Být zapamatovatelný působí potíže ajen ti, kdo jakoby nejsou, mají naději proklouznout životem bez úhony. Malé, šedivé, nepovšimnutelné, nevýznamné a nezapamatovatelné myšky mají budoucnost přežít kocoura.

Jan Beneš, *Druhý dech*

V zásadním odmítání totalitního režimu ovlivnilo Jana Beneše do značné míry již rodinné prostředí. Na svět přišel 23. března 1936 v rodině důstojníka československé armády a bývalého ruského legionáře Bohumila Beneše, který se tehdy jako architekt podílel na výstavbě legendárního pohraničního opevnění (údajně vytvořil speciální betonovou směs, která byla používána při stavbě lehkých bunkrů – tzv. řopíků). Za okupace byl Bohumil Beneš jako „nespolehlivý“ legionář propuštěn ze státních služeb. Po vypuknutí povstání na Slovensku se neúspěšně pokusil připojit k povstalcům, ale nakonec se ukrýval až do konce války v mo-

Člen poradního sboru ředitele OABS MV ČR Jan Beneš při návštěvě Archivu bezpečnostních složek dne 29. ledna 2007. Foto: Petr Blažek

ravských horách. Do protinacistického odboje se zapojil i dědeček Jana Beneše z matčiny strany, který byl za svoji činnost odsouzen k trestu smrti a popraven. Rodinná tradice zajisté v mnohém formovala nejen světový názor Jana

Beneše, ale i jeho hodnotové postoje. Ačkoliv je dnes prezentován především jako rebel a buřič (kterým nepochybně byl), nechyběl mu i smysl pro disciplínu a vojenskou čest. Uvědomili si to i komunističtí vyšetřovatelé, kteří k němu zprvu

¹⁾ Patrně dosud nejpodrobnější životopis Jana Beneše publikoval literární a filmový kritik Jan Lukeš. Viz LUKEŠ, Jan: *Stalinské spirituály: Žkušenost politických vězňů 50. let v české próze*. Český spisovatel, Praha 1995, s. 127–153.

přístupovali jako k uměleckému bohémovi. Když ztroskotaly jejich metody, uplatňované vůči představitelům uměleckého světa, jeden z nich údajně prohlásil: *Musím se Vám omluvit, pane Beneš. My jsme si Vás otypovali na vzorec neuras-tenický intelektuál, ale Vy jste ofici-ální dítě.*²

V průběhu květnového povstání se devítiletý Jan Beneš stává svěd-kem bojového vystoupení Pražanů proti okupantům, zároveň si ale všimá násilností vůči německému civilnímu obyvatelstvu a též excesů sovětských vojáků, což později zachytí ve svých prozaických dí-lech. Po válce navštěvuje gymná-ziu a v duchu prvorepublikové masarykovské výchovy chodí též do Sokola a skautského oddílu, vy-řůstá na četbě románů Jaroslava Foglara. Po únoru 1948 se rodina Benešových stane objektem další perzekuce – nejprve je vystěhová-

na z bytu na pražské Hanspaulce a poté je Bohumil Beneš propuštěn z armády. Díky úspěšnému složení talentových zkoušek je Jan Beneš i přes svůj „nevhodný“ kádrový původ přijat ke studiu na Střední uměleckoprůmyslové škole v Pra-ze. Během studií se zaměřuje na obor dětská hračka, některá jeho díla jsou posléze oceněna na svě-tové výstavě Expo 58 v Bruselu.

Po absolvování školy působí Jan Beneš krátce jako výtvarník v Ro-kyčanech a v Příbrami, načež je v září 1956 povolán k základní vo-jeenské službě do Prešova. Ta pro něj znamená vyostření konflik-ťů s totalitním režimem – nejprve odmítá vystoupit z římskokato-lické církve, v dubnu 1958 je pak vojenským soudem odsouzen pro nedovolené ozbrojování a rozkrá-ďání majetku v socialistickém vlast-nictví k trestu odnětí svobody na 25 měsíců. Ačkoliv činy, za něž byl odsouzen, nespáchal (v kasárnách nebyl přítomen, i když měl službu), jeho čest mu nedovolila vyvázat se před soudem ze zodpovědnosti a uškodit tak svým spoluobvině-ným. Trest si odpykával jak ve věz-nicích (Ilava, Olomouc, Ruzyň), tak ve vězeňských táborech na Mos-tecku, kde pracoval jako horník v dolech. Po propuštění v květnu 1960 získává zaměstnání kulisá-ka v loutkovém divadle a zároveň zkouší své dosavadní životní zku-šenosti vyjádřit literární formou.

Z divadla byl po dvou letech propuštěn za „nedovolenou umě-leckou činnost.“ Tou se stalo vy-řazení jeho knižní prvotiny, souboru povídek *Do vrabců jako když střelí* (1963), které napsal na základě ví-tězství v literární soutěži. *Jan Beneš je zkrátka jako vyhraňující se literár-ní individualita povaha dosti střapa-tá. [...] Zdánlivě rozhněvaný, avšak zcela optimistický mladý muž, jež si nakladatelství dovoluje předsta-*

*vit čtenářské veřejnosti, střelil sice jen do imaginárních vrabců, udělal však při tom, jak jsme přesvědčeni, docela dobrou trefu. Podařilo se mu totiž trefit dost přesně podobu dneš-ního mladého člověka v uniformě, napsali o knize redaktoři naklada-telství Naše vojsko.*³ Kniha zname-nala pro ještě nedávno opovrho-vaného vězně vstup do literárního světa. Jan Beneš sklízí jednu cenu za druhou, některá jeho díla však přesto nemohou být vydávána – v roce 1964 tak obdrží kupříkladu literární cenu *Rudého práva* za po- vídku *Expert*, kterou ovšem tento deník zároveň odmítne publikovat. Podobný osud stihne i román *Dru- hý dech*, který je situován do kom-unistického vězeňského tábora. Kniha je v roce 1963 z rozhodnutí ideologického oddělení ÚV KSČ za- kázána. Román vyzdvihuje lidskou slušnost a vězeňskou solidaritu na pozadí události, kterou sám Beneš v jednom z komunistických pra- covních táborů zažil. Poprvé bude publikován až v roce 1969 ve Spo- jených státech amerických a jeden z nejvýznamnějších spisovatelů 20. století Graham Greene o něm prohlásí: *Přečetl jsem si román Dru- hý dech s velkým požitkem. Každé vyprávění o pracovních táborech stojí nutně v Solženicynově stínu, ale pro mne je Druhý dech lepší kni- hou než Ivan Dénisovič.*⁴ Česky vy- jde román poprvé až v roce 1974 ve Švýcarsku, v Československu si jej budou moci čtenáři přečíst teprve v roce 1991.

Jan Beneš se v polovině „zlatých šedesátých“ pomalu stává známou literární osobností – jeho povíd- ky tisknou časopisy *Plamen*, *Host do domu* či *Mladá fronta*, stává se též členem redakční rady časopi- su *Tvář*. Benešovy texty jsou adap- továny pro rozhlas, televizi (*Čas plyne i v neděli*, režie Miloslav Za- chata) i film (*Motýl*, režie Elmar

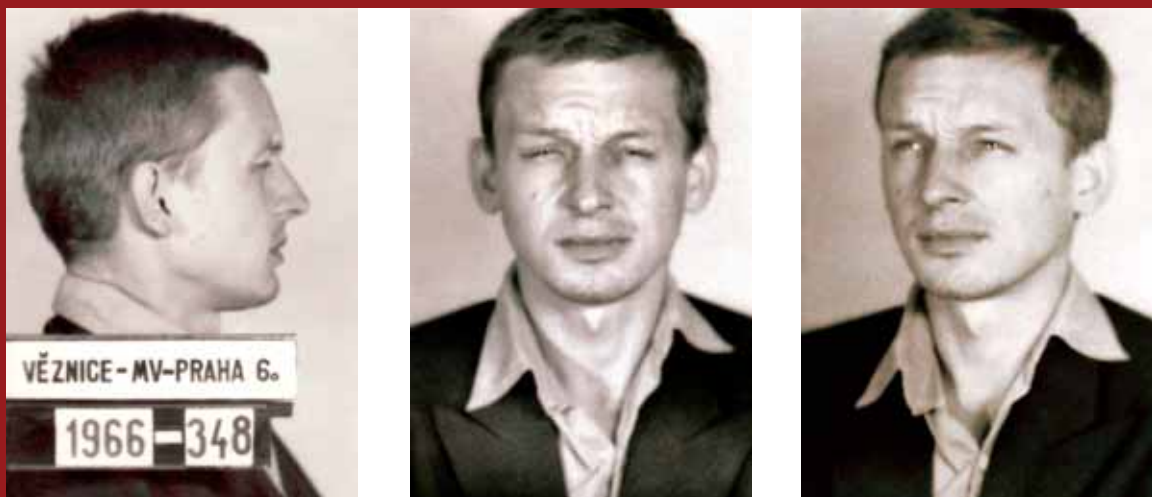

První kniha Jana Beneše, vydaná v roce 1963, působila v české literatuře po le- tech socialistického realismu jako zjeve- ní. Zdroj: Archiv autora

² BENEŠ, Jan: *Indolence: Soukromá zpráva účastníka jedné aféry, která přivodila jednomu tajemníkovi ztrátu stolce*. Primus, Praha 1994, s. 97.

³ BENEŠ, Jan: *Do vrabců jako když střelí*. Naše vojsko, Praha 1963; text na obálce knihy.

⁴ BENEŠ, Jan: *Druhý dech*. Melantrich, Praha 1991, s. 149.

Zdroj: NA

Odsouzený je silný vyznavač Masarykovy ideologie, s čímž se nikterak netají. Tyto názory zřejmě přejal v rodině. Vyjadřuje velmi provokativně nespokojenost s dnešním naším zřízením, i když ji halí do myšlenek o socialismu. Velmi dobře navazuje kontakt, rád hovoří (velmi výmluvně) s mírně sarkastickým tónem. [...] V řeči používá někdy ořelých frází a nejsem si zcela jist, zda se jedná jen o pózu a recesi, nebo jde o přesvědčení. V každém případě bude nutná velmi častá kontrola jeho styků s ostatními odsouzenými, protože lze oprávněně očekávat, že může svým jednáním odsouzené ovlivňovat. [...] Lze očekávat, že se brzy dostane do konfliktu s ústavním řádem a bude kázeňsky trestán. Je rovněž nutno počítat s tím, že s příslušníky MV bude se snažit jednat s despektem a ironií, s další snahou po jejich vyprovokování. Lze dále předpokládat, že bude psát řadu stížností, stejně jako činil z vazby.

Z posudku promovaného pedagoga poručíka Jaroslava Němce na nově příchozího vězně Jana Beneše, Plzeň-Bory, 8. září 1967.

Klos ml.). Beneš se angažuje i občansky – spolu s Václavem Havlem, který mu byl mimo jiné svědkem na svatbě, organizuje iniciativu za svolání sjezdu spisovatelů v roce 1965, vystoupí též na obranu vězněných sovětských literátů Siňavského a Daniela. Zároveň přispívá pod pseudonymem Milan Štěpka do exilového časopisu *Svědectví*, vydávaného v Paříži Pavlem Tigridem. Tuto spolupráci s předním pouňorovým exulantem (a jedním z největších nepřátel Státní bezpečnosti) si Beneš osobně domluvil během zájezdu do Paříže v září 1964. K nejvýznamnějším Benešovým příspěvkům pro *Svědectví* patří zaslání přísně tajné zprávy ÚV KSČ o politických procesech, kterou odcizil přímo vedoucímu

ideologického oddělení ÚV KSČ Jiřímu Hendrychovi během návštěvy v krejčovském salonu.

V roce 1966 je neopatrností Tigridovy sekretářky Benešova spolupráce se *Svědectvím* prozrazena. Beneš je v srpnu 1966 zatčen, obviněn z velezrady a vyslýchán Státní bezpečností. Spolu s ním je obviněn i student FAMU Karel Zámečník a v nepřítomnosti též Pavel Tigríd. Díky silné mezinárodní akci na jeho podporu, organizované společností Amnesty International, je nakonec Benešovo obvinění překvalifikováno „pouze“ na rozvracení republiky. Soudní jednání se uskutečnil v červenci 1967 za velkého zájmu tuzemské i zahraniční veřejnosti. Role prokurátora byla při procesu svěřena

dr. Karlu Čížkovi, smutně proslulému z politických procesů proti představitelům římskokatolické církve v 50. letech. Před soudem se Jan Beneš chová velice statečně a netají se svým negativním postojem vůči komunistickému režimu. Je nakonec odsouzen k trestu odnětí svobody na 5 let. Zároveň je úředně vyobcován z literárního světa – proti jeho vyloučení ze Svazu spisovatelů hlasují pouze dva lidé (Hela Volanská a Václav Havel). Benešova kauza ovšem zásadním způsobem působila na radikalizaci veřejného mínění v Československu. V jejím důsledku též prokazatelně došlo k odchodu Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ,⁵ což byl začátek pádu tohoto komunistic-

⁵⁾ Při rozhodujícím hlasování o rozdělení funkce prezidenta republiky a 1. tajemníka ÚV KSČ se při rovnosti hlasů postavil proti Novotnému Jiří Hendrych, jelikož se StB snažila zatáhnout do Benešova případu i jeho dceru.

Jan Beneš (uprostřed) 23. března 1968 krátce po propuštění z vězení spolu s Václavem Havlem a svým obhájcem doktorem Jaroslavem Touškem. Zdroj: ČTK/Pičha Oldřich

kého politika. Sám Beneš později s nadsázkou tvrdil, že právě on způsobil vznik Pražského jara.

Nástup tzv. reformního procesu přináší každopádně Benešovi svobodu - 22. března 1968 mu Antonín Novotný uděluje milost, což je zároveň poslední akt jeho prezidentského úřadování. Během následujících měsíců je Jan Beneš publicisticky činný, vydává sbírku povídek *Disproporce* a pracuje na vydání svých dalších knih. V době, kdy se většina komunistických intelektuálů dojímal nad příběhy komunistů, vězňených v 50. letech, připravuje Jan Beneš pro Československou televizi adaptaci své povídky *Třídni nepřítel*, jejímž hlavním hrdinou je nespravedlivě odsouzený zemědělec - tzv. kulak. Televizní hra s názvem *Dlou-*

hé dopoledne (režie Jaroslav Novotný) se své premiéry dočká až po listopadu 1989. Po příjezdu „spřátelených“ vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 odjíždí Beneš do Paříže, ale počátkem roku 1969 se do okupované vlasti vrací a nastupuje na místo redaktora v časopisu *Zítřek*. V říjnu 1969 však definitivně opouští Československo, neboť se dozvídá o svém připravovaném zatčení. Uprchnout se podaří též jeho ženě Šárce, doma naopak zůstávají jejich děti, které komunisté pustí za rodiče až o deset let později. O situaci rozdělených rodin bude Jan Beneš mimo jiné svědčit před americkým Senátem.

Po odchodu do exilu pobývá Jan Beneš zpočátku ve Francii, kde připravuje vydání svých knih a zároveň pracuje v manuálních profe-

sích. V roce 1970 odlétá do USA, kde působí na univerzitě v Chicagu. Jako osobní protest proti zdejšímu levicovému prostředí se dobrovolně hlásí do války ve Vietnamu - pro svůj věk je však odmítnut. Krátce poté působí jako vědecký pracovník na Harvardově univerzitě, od roku 1974 pracuje jako učitel češtiny, dějepisu a zeměpisu na armádní škole Defense Language Institut v Monterey v Kalifornii. Pro americké zpravodajské důstojníky zde píše nejrůznější učebnice, zároveň publikuje v exilovém tisku a vydává další knihy, v nichž reflektuje zkušenosti posrpnového exulanta (např. *Zelenou nahoru*, Toronto 1977). Jan Beneš též spolupracuje se známým československým defektorem Josefem Frolíkem - společně napíší nove-

lu o perzekuci církve v komunistickém Československu (*Stržlejší abatyše*, 1991), a podílil se rovněž na literárním zpracování Frolíkových pamětí *Špion vypovídá* (anglicky 1975, česky 1982 a 1990). V komunistickém Československu je samozřejmě vydávání Benešových knih zakázáno – to však nezabránilo komunistickým propagandistům dehonestovat Jana Beneše v jedné z postav seriálu *Tricet případů majora Zemana*, a to v postavě zhyralého básníka Daneše (Petr Štěpánek).

Záhy po listopadu 1989 se Jan Beneš vrací do Československa. Vydává zde jak své starší texty, tak i nové knihy (např. *Svoboda nechoď v rudém šatě*, 1995). Velkou pozornost vzbudil svou vzpomínkovou knihou *Indolence* (1992), v níž podrobně popsal okolnosti svého odsouzení v roce 1967 a zároveň se kriticky vyrovnával s polistopa-

Když mi bylo patnáct až šestnáct let, věděl jsem už docela bezpečně, že režim, pod kterým žiji, představuje lež. Pokud to nerozpoznaly osoby starší a zkušenější – lituji pánové, byli jste blbci. Neměli proč si vás vážit. Měli jste větší přístup k informacím, přístup, který jste pomáhali uzavírat, informace, které jste falšovali. Takže jste spíše věděli, co děláte, a dělali jste to z pohnutek nízkých a nečestných. Tedy alternativa, která nedovoluje nějakou vážnost a úctu.

Jan Beneš, *Indolence*, str. 219

dovou realitou a tolerancí komunistických zločinů. Věnoval se též literatuře faktu – pod názvem *Čas voněl snem* (2004) vydal dějiny sovětské komunistické strany. Vedle bohaté publicistické činnosti se angažoval v Konfederaci politických vězňů. V rámci diskuse o ozbrojeném odporu vůči komunismu vystupoval na podporu bratrů Mašínových, pokoušel se též oživit legionářské tradice.

V Janu Benešovi odešel z tohoto světa velice vzácný člověk, muž, který dokázal po celý svůj

život hájit principy svobody a demokracie. Jan Beneš nastavoval svým nekonformním životem většině svých generačních vrstevníků, kteří podlehli stalinskému či husákovskému vábení, nelichotivé zrcadlo. Svým životem ručil i za své dílo, které není pouhou literární fikcí, ale do značné míry žitou zkušeností. Pracovníci Odboru archiv bezpečnostních složek chtějí tímto poděkovat Janu Benešovi za cenné podněty a připomínky během jeho působení v poradním sboru ředitele OABS.

Poslední rozloučení s Janem Benešem se konalo 12. června v bazilice sv. Markéty v Břevnovském klášteře. Zádušní mši celebroidl převor Prokop Siostrzonek.

Foto: Petr Blažek